

Dördüncü sene

On altıncı sayı

DARÜLFÜNUN
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
MECMUASI

Tarihî, içtimaî, dinî, felsefî

—
Teşrinievvel — 1930

Istanbul — Şehzadebaşı
Evkaf Matbaası
1930

“GAZALÎ,, NİN TE’VİL HAKKINDA BASILMAMIŞ BİR ESERİ

Peygamberimizden menkul üç sahih hadisin [1] zahirde akla muvafakatlerini te’vile muhtaç görmüş olan bir zat bunları ve daha böyle bir kaç mes’ele ile (havz) ve (berzah) hadislerini (Gazalî) den istifta etmiş ve (Gazalî) de bu hususta (الفاون الكلى فى التأويل) namile fetva mahiyetinde bir eser yazmıştı. (Carullah veliyeddin efendi) kütüphanesinde [Numaro 1075] mevcut olan bu eser bir çok cihetle dikkati celp etmeğe şayan olduğundan aşağıya doğru ufak tefek bazı tasarruflarla tercüme idiyorum :

Bu cins suallere bir çok esbap saikasile cevap vermek hususunda ağır davranıyordum. Müracaatlar tekerrür idince bu bapta umumî bir kaide zikr etmek mecburiyetini his ettim, binaenaleyh derimki :

Nakl ile akıl arasında sathî bakılınca evvela bir musademe görülür. Bunden dolayı bazı kimseler yalnız nakil tarafına ve bunlara mukabil diger kimseler dahi yalnız akıl tarafına nazarlarını hasretmişlerdir. Bunlardan nakl ile akli cem ve telfik eylemek isteyenler dahi olmuştur ki bu mutavassıt vaz’iyeti iltizam edenler dahi akli asıl ve nakli tâbî ve bilakis nakli asıl ve akli tâbî kılanlar ile bunların her ikisini de asıl ad idenlere ayrılır ki te’vil ile iştilal edenler atideki veç ile beş zümreye inkisam etmiş olurlar .

- 1 — Nazarlarını yalnız nakle hasredenler .
- 2 — Nazarlarını yalnız akla hasredenler.
- 3 — Akli asıl ad ile nakli akla tâbî kılanlar .
- 4 — Nakli asıl ad ile akli nakla tâbî kılanlar .
- 5 — Hem akli ve hem nakli birer asıl ad edenler .

Birinci zümre — nazarlarını yalnız nakle hasretmiş olan bu zümre-eshabı; yolun birinci menzilesinde kalmış ve menkulat ve mesmuatın zahirinden müstefad olan ilk ve sathî mana ile iktifa ve kanat etmiş ve naklin muhtevasını olduğu gibi tastik etmişlerdir. bunlara karşı; na-

[1] ان الشيطان يجرى من احدكم مجرى الدم وانى خشيت ان يقذف فى قلوبكما سواً
(صحيح البخارى)

اذا نودى للصلاة ادبر الشيطان وله ضراط حتى لا يسمع التأدين
(صحيح البخارى)

لا تستنجوا بالروث ولا بالعظام فانها زاد اخوانكم من الجن
(الجامع الكبير)

killerin zahirleri arasındaki tenakuzlar ileri surulup te'vil teklif olunacak olursa te'vilden imtina eder ve [allah taala her şeye kadirdir] derler. bunlara mesela: "Şeytanın şahsı bir zamanda iki mekanda iki muhtelif surette nasıl görülebilir? ;.. „ Denilecek olursa: "allahın kudretine göre böyle şeyler taaccübe şayan değildir. Çünkü allah; her şeye kadirdir;.. „ diye cevap verirler. Ve hatta; "bir şahsın bir anda iki mekanda bulunması allahın makduru olduğunu,, söylemekten dahi çekinmezler.

İkinci zümre — bunlar; nazarlarını yalnız nakle hasretmiş olan birinci zümre eshabının karşısında mevki almışlar ve temamilen bunlara zıt olarak nakli ihmal ile yalnız akla ehemmiyet vermişlerdir.

Şerî nasların Kendi akıllarına muvafık olanlarını kabul ile akıllarına muvafık gelmeyenlerini — avam menzilesine inmek mecburiyetine binaen—Peygamberlerin tasvir ve temsil etmiş olduklarını söylemişlerdir. Kendi akıllarına muvafık olmayan nasları bu suretle hal eden bu zümre eshabı akıllarına verdikleri ehemmiyet saikasile maslahat namına Peygamberlere yalan söyletmiş olduklarından iman dairesinden dışarı fırlamışlardır. Çünkü Peygamberlere yalancılık isnad eden kimselerin kâfir olacaklarında din alimleri arasında hiç bir ihtilaf yoktur.

Nazarlarını yalnız nakle hasretmiş olan birinci zümre erbabı bahis ve te'vilin hatarnak vadisine girmeği göze aldırarak cehalet sahasında selamette kalmağı tercih etmişlerdir. bunların ihtiyar etmiş oldukları meslek cehlin bir ifadesi isede ikinci zümre erbabı gibi Peygamberlerin maslahat namına yalan söylemiş olduklarını kabul etmekten her halde evladır.

Üçüncü zümre — nakli ile akli cem ve tefik etmek isteyenlerden akli asıl ad ile nakli buna tabi kılanlar akıldan ve ma'kulattan uzun uzadıya bahsetmişler ve nakil ve menkulata itina etmemişlerdir. Kuranı ve kuran gibi nakli mütevatır olan hadisleri ve birde hadislerin içinden te'villeri kolay olanları kabul ile bunlardan akıllarına muhalif gelenleri ve te'villeri güç olanları inkâr eder ve bunların ravilerini tekzip eyerler, bu zümre eshabı akıllarına muhalif gelen hadislerin dogrudan dogruya red ve inkârını ve ya red ve kabul cihetlerinden birine gitmiyerek bu bapta tevakkufu uzun te'viller icra etmekten evla bulmuşlardır ki bu meslekte dahi; bizim şeriatın ehkâmını telakkide kendilerinin kiymetli rivayetlerine medyun olduğumuz bir çok zatlardan nakil edilmiş olan sahih hadislerin red ve inkâr olunmaları gibi büyük bir hatar olduğu meydandadır.

Dördüncü zümre — Bu zümre nakli asıl ad etmiş olanlardır. Yukarıki zümre mensupları nakli ihmal etmiş oldukları gibi bunlarda akli ihmal etmişlerdir. Bunlar; nakli ile akıl arasında pek açık bazı muhale-

fetler görecek olurlar ise bile akliyat ile iştigalleri olmadığından bunlardaki aklî muhalleri seçmezler. Çünkü bazı muhallerin idrak olunmaları bir çok mukaddemata iptina iden ince ve uzun tetkiklere ihtiyaç arzeder. Aynı zamanda bunlar muhal ve bil'akis mümkün olduklarının isbatı delil iradına mühtaç olan mevadın zahirde muhal görünmiyenlerini mümkün ad etmek itiyadındadırlar. Bunlar; bilmiyorlarki muhal ve mümkün olan maddelerin içinde muhal ve mümkün olduklarının isbatı delile mühtaç olanlar olduğu gibi muhal ve mümkün oldukları bilinemiyen maddeler dahi vardır. Bunların; muhal görmedikleri maddelerin mümkün olduklarına hüküm vermeleri mümkün olduğu bilinemiyen maddelerin muhal olduklarına hüküm vermek kadar yanlış bir harekettir. Çünkü arz olunduğu veçhile muhal ve mümkün oldukları bilinemiyen maddeler dahi vardırki buda beşerî aklın o maddeyi ihataya kudreti olmaması hasebile tavakkuf itmesi gibi umumî veya her hangi bir kimsenin kifayetsizliği gibi hususî sebeplerden neş'et itmektedir. Beşerî aklın ihataya kudreti olmaması basıraya nazaran mesela(süreyya) yıldızını teşkil eden kümedeki yıldızların kaçtane olduğunu görmeyişimiz veya uzak olmalarından dolayı basıramızın yıldızları oldukları gibi görmeğe muktedir olmayışı gibidir. Hususî kusura gelince: Buda kamerin menazili ve saire gibi kozmografya malumatını bazı kimselerin bilmeyişleri gibidir. Bu meslek saliklerinin akliyat ile iştigalleri olmadığından nazarlarında muhaller azalmış ve binaenaleyh te'vil ihtiyacını duymamışlardır. Netekim: Allah taala hakkında cihet isbatının muhal olduğunu bilmiyenler (fevk) ve (istiva) gibi cihet ifade eden kelimeleri te'vile ihtiyaç duymazlar.

Beşinci zümre — akıl ve naklin birer mühim asıl olduğunu kabul ile bunlar arasında tenakuz olamayacağı müddeasını ileri süren bu zümre hem akle ve hem nakle layık oldukları ehemmiyeti vermişlerdir.

Aklı tekzip eden; hiç şüphe yokturki nakli ve şer'i tekzip itmiş olur. Çünkü şer'in doğruluğu akıl ile bilinir ve aklın şahadeti itimada şayan olmasa idi sadık ile kâzibi ve yalancı peygamber ile hakikî peygamberi yekdiğerinden ayırmak mümkün olmaz idi. Akıl ve nakle layık oldukları ehemmiyeti viren bu meslek erbabı en doğru yolu tutmuş olan hak ve hakikat sahipleridirler. Lakin bunların tutmuş oldukları yol herkezin kolaylıkla yürüyebileceği kadar arızasız bir yol değildir. Bu yolda yürüyebilecek kimselerin kuvvetli bulunmaları lazımdır. Bu yolun bazı noktaları düz isede bir çok yerleri sarp ve yalçındır ilimler ile uzun zaman mumarese peyda etmiş ve bu sahalarda ilerilemiş olan kimseler ekseriya kolay te'viller ile akıl ve nakil arasını telfika muktedir olurlar isede bazen anlaşılması kabil olmayacak

kadar uzak te'viller zarureti karşısında bulunurlar; bazı kerrede kur-anı kerimdeki bazı surelerin başlarındaki harflerde olduğu gibi hiç bir te'vil bulamıyarak ebedî müşküller ile karşılaşurlar — çünkü bu bapta sahib bir nakil mevcut değildir — bu iki noktadaki müşkülâtı takdir idemiyenlerin ya makulat hususundaki noksanlarını itiraf etmeleri ve ya nakliyatta tam ittila sahipleri olmadıklarını bilmeleri lazımdır. Ben; kendilerine hitap etmekte olduğum zatlara atideki üç maddeyi gözle-rinin önünden tutmamalarını tasviye ederim:

1 — Her noktada akıl ve nakli cem itmeğe kudret yap olacak ka-dar kendisinin ihata sahibi olduğuna hiç bir kimse hüküm etmemeli-dir. ve [size ilimden ancak biraz verilmiştir [1]] ayet kerimesini dü-şünmelidir. Ve akıl ve naklin cem ve telfiki hususu bazıkere orta alim-lere değil en büyük alimlere dahi gizli kalacağını istibat etmemelidir ve bilmelidirki hadislerin hepsinde peygamberimizin muradını bilmek iddiasında bulunan kimselerin bu iddiaları kendilerinin bu husustaki ilimlerinin çokluğuna değil bil'akis azlığına delildir .

2 — Akıl delili asla tekzip edilmemelidir. Çünkü aklın tekzip olunması şer'in sıtkını isbatı sadedinde dahi tekzip olunmasını müstezlim olurki bundan da kazip müzekki ile şahidin sıtkını ispata tasaddi eden lerin vaziyetine düşmüş oluruz. Çünkü ahkâmı beyan ve tafsilde şahit olan şer'in müzekkisi ancak akıldır. Akılı tasdik etmek zarureti teslim olunduktan sonra allah taala da suret bulunduğunu nefz etmek icap edeceği gibi kendisi hakkında cihet isbat olunması caiz olmadığına dahi hiç tereddüt etmemek lazım gelir. İnsanların dünyadaki yaptık-ları amellerinin ahirette tartılacağını duydugun vakit bilirsinki araz olan — cevher değil — amellerin hakikaten tartılmaları mümkün de-gildir. Binaenaleyh bu hususta bir te'vile ihtiyaç vardır ve [ölümün alaca bir koç suretinde ortaya çıkarulup kesileceğini] işitdigin zaman bunun da müevvel olduğunu derhal anlarsın. Çünkü araz olan ölü-mün ortaya çıkarılmıyacağını ve alaca koç suretini iktisap edemiye-ceğini ve kesilemiyeceğini pek ala bilirsın ve binaenaleyh bunun her halde bir te'vile muhtaç olduğunu açıktan açığa anlarsın.

3 — Te'villerdeki ihtimaller teaddüt ve tearuz ettiği taktirde bu ihtimallerden birini tayinden çekinmek lazımdır. Çünkü zan ve tahmin ile allah taalanın ve allah taalanın peygamberinin muradına hüküm vermek muhataralı bir harekettir. Böyle yerlerde söz söyleyen kim-senin muradı ancak kendisinin beyan etmesile aşikâr olur. Aksi tak-tirde tevakkuf etmek en doğru bir harekettir. Meselâ: insanların amellerinin tartılacağını ele alalım. Akla göre amellerin tartılması

[1] isra, ayet 85

mümkün olmamak ile beraber peygamberimizin bir hadisi bunu bize haber vermektedir. Burada [amel] ve [tartılmak] kelimelerini düşünecek olursan birinci kelimenin mecaz tarikile amel defterine itlak olunmuş olmasını ve aynı zamanda ikinci kelimenin dahi yine mecaz tarikile tartılmanın neticesi olan amel miktarının tayin ve tespit olunmasına itlak edilmesini hatırlarsın. İcma ve ya nakle istinâat etmeksizin bu iki kelimedenden birinin mecaz ve diğerinin hakikat tarikile istimal edilmiş olduğuna kendiliğinden hüküm verecek olursan zan ve tahmin ile allah taalanın muradını tayin etmeğe kalkışmış olursun. İbadet ve amel zaruretine binaen işlemeğe müteallik ahkamda zan ve tahmin ile harekete ruhsat verilmiş isede yalnız ilme tealluk eden hususlarda zan ile hüküm vermek luzumsuz bir cesarettir. Akıl olan bir kimse bu gibi işlemeğe taalluku olmamakla te'vili zaruri olmıyan ve aynı zamanda zahiri akla uymıyan mahallerde akılı tekzip etmiş olmamak için nasların zahirleri irade edilmemiş olduğunu itiraf ile beraber muradın ne olduğunu tayin için zan ve tahmine muracaattan uzak durur ki kıyamet günündeki mes'uliyeti göz önüne alan her âkılın takip edeceği meslek budur. Bundan dolayıdırki imam malik [95-179 h] [istiva] mes'elesini kendisinden soran bir zata—(cehmiyye) nin reisi (cehm b. sefvan) ebülmuini neseffinin (bahral kelüm)ı s26 -- : "istiva kelimesinin manası malumdur. Fakat Allah taalaya isnat olunan istivanın keyfiyeti meçhuldür ve buna iman vaciptir ve bu hususta sual sormak bidattır. „ suretile cevap vererek te'vil cihetine gitmemiştir.

Bu gibi suallere cevap vermek hususunda ağır davranmış olduğumun esbabını bu mesrudatım ile kâfi derecede izah etmiş olduğumu zannediyorum mamafi hiç bir cevap vermemiş olmamak için sorulan hadislere dair bir kaç söz söylemek mecburiyetini his ediyorum. Peygamberimizin: "insanın damarlarında kanın cereyanı gibi şeytanın adam oğlunun damarlarında dolaştığını, söylemiş olması; insanın içinde şeytanın faaliyyetinin sereyanı olduğunu ifade etmektir. Yoksa bunun ile bir suyun diğer su ile imtizaç etmesi gibi şeytanın cisminin insanın cismile imtizaç etmiş olduğu irade olunmuş değildir. Şeytanın insanın içindeki faaliyyeti ve vesvese ilka etmesi; melek tarafından kalbimize vaki olan ilhamlar kabilinden olarak sırf derunî ve nefsanî bir keyfiyettir. Malumdurki biz; içimizde bazıkere hava ve havasımıza uymak hissini duyarız; bazanda bu hisse muhalif duygular ile mütehassız oluruz. Bu muhtelif duyguların ilham bahşedenlerine şeriat (melek) namını vermiş ve bil'akis vesvese verenlerine (şeytan) tesmiye etmiştir. Bu iki muhtelif duygunun iki muhtelif men-

badan gelmesi zaruri olduğundan ilham ile vesvese aynı sebebe irca olunamaz. Binaenaleyh (melek) ve (şeytan) namları ile iki muhtelif saiki kabulde zaruret vardır. nitekim: bir odanın dahilini ısıtan ocaktan intişar eden ziya muhiti teshin ve tenvir ettiği gibi aynı zamanda isile odanın tavanını karaltır ki bu iki muhtelif tesirden iki muhtelif müessir bulunduğuna hükmedeceğimizden bunları aynı müessire atfetmek mümkün olmaz. Felasife ve tabiyunun; şeytanın bizzat kıyama malik olan zihayat bir cevher olduğunu kabul itmemeleri mahz cehilden neş'et etmektedir. Cin ve şeytan ve melek gibi bizzat kıyama malik olan mevcutlara cisim itlak edilip edilmemek hakkındaki ihtilaflar insanın ilim ve idrak ile mevsuf olan cevherine dahi teşm'îl edilerek bunun tahayyüze malik tecezzi kabul itmiyen bir cuzu olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi ne tecezzi ve ne tahayyüzi olmıyan bir şey olduğunu kabul idenler dahi olmuştur. bunlara göre ilim ve idrak sahibi olan insanî cevher bedenine ne içinde ve ne dışındadır ve bu cevherin bedene ne ittisali ve ne bedenden infisali vardır. Bana bu hususta münkeşif olanı söyleyecek degilim. Çünkü kısa bir fetva buna mütehammil değildir. Bunun ile beraber musait bir zemin bulacak olsam dahi peygamberimize iktida ile bu hususta susmagı söz söylemeğe tercih ederim. Peygamberlerin ve velilerin müşahede etmiş oldukları melekler ve şeytanlara gelince : bunlar çok defa hakikat makamına kaim olan timsallerden ibarettirler. Nitekim rüyada görülen peygamberler dahi onların hakikatleri olmıyup timsalleridir eğer bu görülen timsaller peygamberlerin hakikatleri alsa idi her kezin aynı peygamberi aynı surette müşahede etmesi lazım gelirdi. bu hususta (ihya) namındaki eserimin (acaibül kalp) kitabında tafsilat vermiş olduğumu burada söyleyebilirim. Saralı insanlardan işitilen sözlere gelince: bunların masruun kendi sözleri olduğunda şüphe yoktur masruun lisanile bu sözleri cinnînin söylemiş olduğunu idda eden kimsenin bu iddası makul değildir. Evet; şunu itiraf ederiz ki: cinnî bu masruun kalbine havadır ilka eder ki bunlar onun söz söylemesine ve hareket etmesine sebep olurlar. Bu sırada o kimsenin söz söylemesi uykuda olan kimsenin söz söylemesi gibidir. Yani söz söyleyen; uyuyan kimse olup başka bir kimse olmadığı gibi sara halinde söz söyleyen kimse dahi aynile masru olan şahs olup başka bir kimse değildir. Masruların atiye dair haberler vermelerine gelelim. Bunun sebebi şudur ki şimdiye kadar olmuş ve bundan sonra olacak olan her şey bazen (levh) ve bazen (kitap) ve bazen (imam) denilen [1] bir şeyde tesbit edilmiştir ki bundaki tesbit kuranı hifzedenden hafızın dimagında kuranın subutı gibi olup ellerimiz ile kâatlar üzerine

[1] Yasin. ayet 12. ve seba, ayet 3

yazdığımız yazılar kabilinden değildir. İnsanın kalbi ve (levh) dediğimiz bu alemin dimağı yekdiğerlerinde inikâs edebilen iki aynaya müşabihler. Fakat insanın havas vasıtasile muhitinden almakta olduğu meşguliyetleri kalbile (levh) arasında bir perde çekmektedir. Uyku ve ya sara vasıtasile havassa arız olan rükûdet (levh)te yazılmış olan suretlerden bazılarının kalbe inikâsına sebep olur ve bu suretle atiye ait vakı'alara muttali olarak ihbaratta bulunabilirlerki bunun tahkiki uzun uzadıya izahate ihtiyaç arzeder (acaibül kalp) kitabında buna dair dahi işaretlerimiz vardır. kemiklerin (cin) taifasına gıda olması ve şeytanın ezan sesinden kaçması ve (havz) ve (berzak) hadisleri ile irade edilen mananın tahkiki hususunda tafsilata vakıf değilim. Daha doğrusu bunların bazıları benim te'villeri tayin olunmamak lazım olduğunu söylediğim kısımdandır . Bazılarının halli dahi hadis ilminde kuvvetli bulunmağı icap ediyorki benim hadisteki sermayem az ve kabule şayan değildir.

* * *

(Gazalî) nin te'vil hakkında yazmış olduğu bu eserinde gösterdiği beş zümreden kendisinin hangi zümreye mensup bulunduğunu söylemeye hacet yoktur. Dinî ilimlerin hepsine ve aynı zamanda (mantık) (riyaziyat) (tabiiyat) ve saire gibi ladinî ilimlere vakıf olan böyle büyük ve yüksek bir daha diğer mahtut görüşlü kimselerin sulûk etmiş oldukları aciz ve kesel mesleğine sulûk ile cehillerini filen itiraf etmiş olan bu kimselere iltihak edemez idi. İslam alimleri içinde en mümtaz bir sîma olan bu dinî filosof (aristo) mantıkına şüpheli nazarlar ile bakıldığı ve bundan içtinab idildiği bir zamanda[mantık kâidelerini ihata etmemiş olan kimselerin ilimlerine asla itimat edilmez [1]] diye mantık bilmiyen kimselerin ilimlerini iflas ettirdiği gibi (inikâsı edille) yolunu teyit ile bir maddenin subutu hakkında kat'î delil elde edilemez ise omaddenin müntefi olacağını idda ederek henüz inkişaf etmemiş olan bir hakikatin asla münkeşif olamayacağını söylemek gibi sakim bir netice çıkararak [Kadıebu bekrül bakıllanî, vefatı 403 h] den sonra delilin butlanından medlulun butlanı lazım gelmiyeceğini söyleyerek (Kelam) da yeni bir ufuk açmış ve (ebu bekrul bakıllanî) nin temsil ettiği (kudema tarikina) mukabil (mütehirlere tariki) ni küşat etmek şerefini ihraz etmiş daha doğrusu (mütehirlere tariki) kendisinden şeref almış olan (gazalî) elbette "azil kabul etmez bir hakim,, diye tavsif ettiği [2] akla layık olan kıymetini vermekle beraber naklide

[1] 11 S. (elmustesfa) birinci basması.

[2] (müstesfa) sının baş tarafı

ihmal etmez ve edemez idi. bu büyük alim islam alemine yadigâr bırakmış olduğu pek çok eserlerinin en güzellerinden biri olan (ihya) namındaki kıymetli eserinin (kavaidülakait) kitabında bu te'vil bahsine temas etmiş ve kendisinin bu husustaki fikir ve mesleğini burada bizzat kendisinden öğrenmek kabil bulunmuş olduğundan mezkûr eserden atıye doğru iktibasatta bulunuyoruz :

Ayetler ve hadislerin zahirleri bazen te'vil edilmektedir. Dimekki batının diğer tabir ile hakikatın zahire diğer tabir ile şeriate münakız geldiği vaki olmaktadır. Şuhalde bu tenakuzun def'i için şeriatin butlanını kabul icap eder — ki bu; küfri müstelzimidir — bu tarafa gitmeyecek olursak ya tenakuz bulunmadığını ve yahut tenakuz varsada mantığın itimada salih olmadığı iddia olunmak lazımdır. Mantığın itimada salih olmaması davası mesmu olmamakla elde hakikatın şeriate muhalif ve munakız bulunmaması şıkkı kalır — ki nefselemre muvafık olan hakikatte budur — Bu takdirde ise şeriate hiç bir sır kalmamak ve hafi ve cali bir olmak lazım gelir idi. Buna cevap olarak derizki: hiç şüphe yoktur ki hakikat şeriate diğer tabir ile batın zahire münakız değildir. Bu bapta tereddüt etmek insanı küfre doğru sevk eder. Buna ragmen bir çok hakikatler vardırki bunları mukarrepler idrak ettikleri halde her keze ifşa etmekten imtina ederler. Bu hakikatler şu veçhle beş kısma ayrılabilir .

1 — Bir hakikat esas itibarile ince olur ve binaenaley pek çok kimseler onu idrak edemezler . Bunun idraki ancak havassa mahsus bulunur. (ruh) un sır ve hakikatının gizli tutulması ve resuli ekremin ruhun hakikatini beyandan lisanlarını kef etmeleri bu kabildendir [1] yoksa bu hakikat resuli ekreme asla münkeşif olmamış değildir. Çünkü ruhun hakikatı bilinmedikçe insanın kendisini bilmesi mümkün değildir. kendisini bilmiyen kimsesinde rabbini bilmesine imkân mutasavvur değildir . Bu hakikatın resuli ekreme münkeşif olmaması mümkün olmadığı gibi bazı veliler ve alimlerde münkeşif olduğu istibat edilmemelidir. Bunların bu husustaki sukutları peygamberleri tecavüz etmemek gibi bir edep muhafazasına matuftur. Allahın sıfatlarında dahi resuli ekrem efendimiz nâsın cumhurunun fehim ve idraklerine mumaşat buyurmuşlar ve biz de olan (ilim) ve (kudret) gibi sıfatları zikir ile fehim ve idraktan aciz olacağımız için bizde olmiyan sıfatları zikretmemişlerdir .

2 — Her ne kadar anlaşılması mümkün ise de keşif ve beyanı dyanların bir çoğuna mazarrat verir. Binaenaleyh peygamberler ve arif veliler ve rüşuh sahipleri olan alimler bu hususta söz söylemezler. (kadersırrı) bu kabil hakikatlerdendir. Yarasa kuşunun gözüne güneşin

[1] (isra) suresi, ayet 85. ve (buhari) ve (müslim) in sahihleri.

ışığı zarar verdiği gibi halkın bazıları hakkında bazı hakikatlerin mu-
zur olacağı istibat edilmemelidir. Nitekim: (küfür) ve (zina) ve diğer
günahların allahın kaza ve irade ve meşiyetile vukubulmuş olduğu bir
hakikat isede bunu duyan bir kavme — mutezile — bu hakikat muzur
olmuştur. Çünkü bunlar bu hakikatten Allah taala hakkında kötülük
icrasına musaade etmiş olmak ve sefahete saik bulunmak gibi vâhime-
ye duçar olmuşlardır bundan dolayı kaderi nefz etmişlerdir (ibnür-
ravendî [1]) ve diğer bazı kimseler dahi bundan dolayı ilhat vadisine
sapmışlardır

Kıyametin ne zamanda kopacağıının bildirilmemesi dahi bu kabilden-
dir. Kıyamet kopmasının zamanı mesela bundan bin sene sonra hulul
edecektir diye tayin edilmiş olsaydı bunda anlaşılmayacak bir nokta
olmamakla beraber bir çok cihetler ile kulların maslahatlarına muva-
fik olmayacağıından bu husus ketmedilmiştir.

3 — Bu kısım açıktan açığa söylenmesinde bir zarar olmamakla
beraber anlaşılmasında dahi bir güçlük olmiyan maddelerdir. Şu ka-
dar varki bunlarda muhatabda fazla tesir vücude getirmek için istiare
ve remz tarikine müracaat edilmiştir. Bu kısım da manalara müşahha
siyet vermek ve bu suretle manayı muhata bin gözü önünde canlandır-
mak maksedi takip olunur. Nitekim peygamberimiz mescidin şurası-
na burasına sümkürenleri bu halden men maksadile[mescit sümükten
ateşe temas eden derinin ateşten çekinmesi gibi çekinir [2]] buyurmuş-
lardır. Yoksa hepimiz görmekteyiz ki mescidin sahasının sümükten çekin-
diği ve kıvrıldığı yoktur. Bundan maksat allaha yakınlaşmak mahalli olan
mescit ile sümkürmek arasında ateş ile ateşe maruz kalan deri arasında
olduğu gibi ziddiyet olduğunu ifadedir ki ateşden derinin kıvrılarak
çekinmesile mescidin sahasının dahi sümükten mustarip olması mana-
sını bu temsil; pek canlı bir surette göz önünde lavha yapmaktadır.
Peygamberimizin [İmandan evvel başını kaldıran kimse; kendisinin bu
başını allah taalanın eşek başına tahvil etmesinden korkmaz mı?!.. [3]]
buyurmaları dahi bu kabildendir..

Malûmdur ki: rukuda ve ya sucudda iken imandan evvel başını
kaldıran kimsenin başı şekil ve suret itibarile eşek başına tahavvul etmez.

[1] (ibnirravendî ibnirrevendî) (ilmi kelim) müntesiplerinden idi. Bunun bu ilimde zama-
nında bir eşi yok idi. Hayatının bidayetlerinde herkezin hürmetini celp eden bir şahsiyet oldu-
ğu halde bilahere tavr ve hareketini değiştirdiğinden her kezin menfuru oldu. ilminin aklıdan
çok olduğu söylenilen bu zatın yazdığı kitapların ekserisi küfriyet ile dopdoludur. Alemin ka-
dim olduğunu iddia eden (ettaç) namında bir eseri olduğu gibi (ezzümürrize) namındaki ese-
rindedey peygamberliği iptale yeltenmiştir. Bunun kitaplarının ekserisine karşı muasırı olan (ebu
aliyülcubbai — 235, 303 h) ve saire müdafaalar yazmışlardır .

[2] (ibni şeybe) (musannef) ında rivayet eylemiştir .

[3] (Buhari) ve (müslim) in sahipleri .

Fakat iktida ile beraber imama tekaddüm etmek filen bir tenakuz göstermek demek olduğundan bu halde bulunan kimse kendisinin hamakatini ilan etmiş ve hamakatte eşeğe iştirak eylemiş olurki bu hamakatte iştirak manası imamdan evvel baş kaldıran kimsenin eşek başına tahavvül etmesi suretile Hissî olarak tasvir ve temsir edilmiştir. bu gibi naslarda lafzın mantuku alınamiyacağına ya aklî ve ya şerî bir delil bulunmak lazımdırki aklî delil peygamberimizin [müminnin kalbi allahın parmaklarından iki parmak arasındadır [1]]

Hadisinde olduğu gibi nassı zahirine Haml mümkün olmamak hususunda aklı delili bulunmaktır. Gerçi selef bu gibi yerlerde hiç bir te'velde bulunmayarak nasları oldukları gibi bırakmışlar isede müteehhirler bunlara muhalefette bulunmuş ve bu hadisin ifade ettiği veçhle kalplerimizde böyle iki parmak bulunmadığına binaen bunun allahın kudretinden kinaye olduğuna hükmetmişler ve bu hususta kinaye tariki ihtiyar olunmasına sebep olmak üzere de kinayenin allahın kudretinin kamilliğini ifadede canlı bir belagete malik olmasını göstermişlerdir. nitekim bizde her hangi bir kimsenin her hangi bir hususta ki meharetni ifade etmek için "bir pamağında döndürür,, deriz cenabı hakkın [her hangi bir şeyi irade ettiğimiz vakit bizim ona karşı sözü-müz "ol,, demekten ibarettirki o şey bu sözü-müzün akebinde derhal ölüverir [2]] bu yurmuş olması da kudretten kinayedir. Çünkü bu ayeti kerimeyi zahirine hamletmek aklen mümtenedir. Eğer zahirine hamle-dilecek olursa cenupı hakkın (ol) diye hitap buyurması bir şeyin vücut bulmasından evvel olduğu taktirde ma'dume hitap olurki bu; muhaldir. Bu hitap o şeye vücut bulmasından sonra olursa tekvinden mustagni alan bir şeye tekvin taalluk etmiş olurki buda muhaldir. Binaenaleyh bu ayette ve bundan evvelki hadiste elfazın zahiri maksud olmadığına aklî deliller vardır. Bu gibi mahallerde nassın zahiri alınamiyacağına bazen de şerî delil kaim olurki bunun misali de kur'an kerim deki şu [allah taala gökten su indirdi ve vadiler kendi genişlik ve darlıklarına göre aktılar. ve bu vadilerden akan sular üste çıkan köpükleri alup götürdüler.... Altun, gümüş ve bakır ve saire gibi süs-veya kapacak yapmak maksadile ateş üzerinde kaydattığımız madenlerden dahi üste köpükler çıkar işte allah; hak ve batılın meselini böyle irad eder. Yani gerek sellerin ve gerek madenlerin üzerlerine çıkan köpükler hiç bir işe yaramaz, atılır gider — batıl — lakin nasa menfaat veren sellerin suları ve madenlerden yapılan süsler ve kapacaklar yer yüzünde kalır ve onlardan menfaatler hasıl olur —hak—[3]]

[1] (Müslim) in sahihi .

[2] (Nahl) ayet 40

[3] raid, ayet 17

ayet kerimedir. Burada allah taalanın gökten indirmiş olduğu su ile kur'an irade buyurmuştur. Vadilerin manası insanların gönülleridirki bunların bazıı büyük vadiler gibi iman feyzini bol bol almış; bazıı de küçük vadiler gibi iman feyzinden az nasip almıştır. Bazılarıda altı taş olan vadiler gibi bundan hiç istifade etmemiştir. köpüğün manasında küfür ve batıl şüphelerdir. Bunlar gönüllerine üzerlerine çıkmışlarsa da suların ve madenlerin üzerlerine çıkan köpüklerin sebat ve kararları olmiyüp sular ve madenlerin bu köpükleri atmaları gibi kur'an dahi bu şüpheleri gönüllerden def eder. Ve vadilerin suları kalup onlardan türlü türlü menfaatler husule geldiği gibi gönüllerde dahi kur'anın hidayeti baki kalır, ve ondan müminler; namütenahi feyizlere mazhat olurlar. Bu kısımda yani zahirin maksud olmadığına şerî delil bulunan mahallerde hadden tecavüz edenler olmuş ve ahirete müteallik olan (mizan) (sırat) ve saireyide te'vile kıyan ile bunları dahi remz ve istiareye hamlelemişlerdir. Halbuki bu hususlarda sikattan bir rivayet mevcut olmadığı gibi aynı zamanda bunları olduğu gibi kabul etmekte muhal olmadığından bu harekette bulunmak doğrudan doğruya bir bıdattır.

4 — Bazı hakikatler dahi vardırki insan onları evvela icmalen öğrenir; bilâhere delil ve tecrube ile, zevk ve tahkik ile bilirki bu hususdaki bilgisi onun kâlf değil hâli olur. Bu iki biliş arasında kabuk ile iç ve zahir ile batın arasında olduğu gibi bir tefavüt vardır meselâ: ya uzakdan ve ya karanlık içinde insan gözünün önünde bir karaltı seçer. Bu seçiş bir nevi bilgidir. O karaltı yakınlaşacak olursa ve ya karanlık zail olacak olursa evvelki gördüğünün zıttı olmamakla beraber bu sefer evvelkinden başka bir şey; evvelkinin tam ve kâmil olan bir şey görür. İlim, iman ve tastik dahi böyledir. Hastalığı bilen bir adamın bu bilgisi ile filen hasta olduktan sonraki bilgisi arasında fark vardır. Daha doğrusu insanın her şeyde yekdigerele mütefavit ve yekdigereinden daha tam ve kâmil olan üç idrak derecesi vardırki bunlarda o şeyin vukuundan evvel ve vukuu esnasında ve vukuundan sonra vücudini tasdiktir. Din ilimleride böyle aralarında ziddiyet ve tenakus bulunmamakla beraber yekdigereinden daha tam ve daha kâmil derecelerde bulunurlar ve bunlardan zevk ve tehakkuk derecesi bu derecenin dununda bulunan derecelere nazaran; zahire nazaran batın gibi; kabuğa nazaran iç gibi ad edilir.

5 — Bu beşinci kısım dahi hal lisanından kalile tabir olunmaktır. Anlayışı kısa olan kimseler zahir üzerinde dururlar ve bu hal dilini hakikaten kal dili olmak üzere kabul ederler. Hakayiki görebilenler ise bundaki nökteyi derhal anlarlar meselâ: [kedi uzanamadığı ciyere pis dir] gibi sözlerde hal dilinden kal dilile tabir olunmuştur. Cenabı

hakkın kurani kerimdeki : [allah; göye ve yere “istersenizde istemezsenizde,, geliniz!...,, dedi. Bunlar:,, isteyerek, gönül hoşluğile geldik,, dediler [1]] buyurmuş olmasıda bu kabildendir. Anlayışı az olan kimseler bunlarda hayat ve akıl ve kendilerine vaki olan hitabı anlamak kabiliyeti ve savt ve harfden mürekkep olan cevap vermek hassası bulmaga kalkışırlar. Bu ayeti kerimede yerlerin ve göklerin Allahın emrine muhalefette bulunamamak halleri kendilerinden kal dilile beyan olunmuş ve bu suretle allahın musehhari oldukları canlandırılmış olduğu gibi şu: [mevcudatdan hiç bir şey, yokdurki Allah taalaıyı tehmid ve tsbih etmesin lakin siz onların tesbihlerini anlamazsınız [2]] ayeti kerimede dahi cemadat ve hayvanat ve nebatatın tesbihleri dahi bu kabildendir.

* * *

Nasların zahirleri alınmıyarak tev'ile gitmek ve bilâkis te'vile gitmemek hususunda ifrat ve tefrit edenler olmuştur. Nasların zahirlerini refi edenlerden zahirlerin umumunu refee kadar ileriliyenler olmuştur ki bunlara göre naslarda haber verilen meselâ (münker) ve (nekir) in sualleri ve cennet ve cehennemliklerin ahirette konuşmaları ve sairenin kal dilile degil hal dilile vaki olacagina hükmetmişlerdir. Bunlara mukabil te'vile gitmeyenlerden dahi tefrit edenler olmuştur nitekim [ahmet b. hanbel — vefatı 241 h] yukarıda zikrettiğimize allah taala herhangi bir şeyin vucude gelmesini irade buyurdugu vakitte ona (ol) demekle oşeyin oluvermesi hakkındaki ayeti kerimeyi te'vili men etmiş ve bu imamın tabileri bu emrin vucut bulmakta olan her mevcuda hitaben harf ve savt ile her lahsede Cenabı haktan vaki olmakda olduğuna zahip olmuşlardır. Bu imam benim kendi mensuplarından bazılarında duyduğuma göre te'vil kapusını yalnız üç hadisden [3] mada temamilere kapamıştır. bu hususta mutavassıt kalmış olanlarda vardır bunlar (eşarı) lerdirki allahın sıfatlarına taalluk iden maddelerde te'vil kapusını açmış ahirete müteallik hususlarda zahiri olduğu gibi kabul eylemişlerdir.

[1] Fussilet, ayet 11

[2] İsra, ayet 44

[3] الحجر الاسود بين الله في ارضه

حاکم

قلب المؤمن بين اصبعين من اصابع الرحمن

اخرجه مسلم

انى لاجد نفس الرحمن من جانب اليمين

اخرجه احمد

(Mutezile) te'vilde daha ilerilemiş ve allahın (semi) ve (basir) olmasını te'vil eylemişlerdir. Ve (miraç) ı dahi te'vil ederek bunun sırf ruhi olduğunu söylemişlerdir. Kabir azabını ve (sırat) ve (mizan) ı ve ahiret ehkâmından bir çoklarını dahi te'vil eylemişler isede ecsadın haşrını ve cenneti ve cennetin nimetlerini ve cehennemi ve cehennem azabını te'vil etmiyerek ikrar etmişlerdir. (Felasife) ise te'vil de gayeye varmış olduklarından ahirete dair şeriatte varid olan haberlerin hepsini te'vil ile bunları aklı elemlere ve lezzetlere hamletmişler ve ecsadın haşrını inkâr eylemişlerdir.

Istanbul—koska 28/9/1930 Darülfünun kelam tarihi müderrisi

M. Şerafeddin
